

Strusch in pajais investescha tants daners en il sector da sanadad sco la Svizra.¹ Ella dat gronda prioritad a la sanadad corporala e psichica, malsognas ed accidents valan sco ristgs quotidiani – per las persunas pertutgadas, però er per la societad ed il stadi social. Dentant pon ins oz curar bleras malsognas ch'eran antruras mortalas.

Malsognas infectusas eran ditg fitg grondas smanatschas per la «sanadad publica». Er en la Republica da las Trais Lias han numerusas undas da pesta e d'altres malsognas contagiusas furià tranter il 14. e 17. tschientaner. Per lung da las axas da transit han ellas chattà la via en las valladas. Pervia dal pitschen dumber d'abitants han epidemias bain gi consequenzas main grevas ch'en il rest da la Svizra. Sche bacterias u virus arrivavan dentant en ina val isolada cun igiena manglusa e relaziuns d'abitat precaras, sa derasavan els svel. Las autoritads han prendì mesiras preventivas, han serrà pass sur las Alps, han mess en quarantina persunas. **43.01** Quai dentant savens cun pitschen success. Tenor stimaiziuns èn ca. 20 000 persunas en il Grischun – var in quart da la populaziun – mortas da la pesta sulettamain tranter 1628 e 1635, en il temp da la Guerra da trent'onns. Davart las raschuns na savev'ins strusch insatge, ins interpretava las epidemias sco voluntad da Dieu.²

Ina politica da sanadad sco tala na devi da quel temp betg, las vischnancas eran per gronda part surlaschadas a sasezzas. Quai è sa midà enturn il 1800: En l'Italia centrala è rutta ora la fevra melna, sco consequenza han las autoritads grischunas serrà ils cunfins. Il temp è sta madir per stgaffir in cussegl da sanadad stabel. Pauc onns avant, l'onn 1798, aveva il medi englais Edward Jenner sviluppà in vaccin cunter la virola – l'emprim vaccin insumma. Il Cussegl da sanadad grischun ha gi blera speranza en questa vaccinaziun. L'onn 1801 èn vegnids vaccinads

ils emprims uffants, a partir dal 1807 a cust dal chantun e dapi 1845 sut la surveglianza da medis districtuals. Il Grischun ha gi ina pratica da vaccinar severa. Las autoritads han perfin smanatschà da publitgar ils numns da las famiglias che refusavan da laschar vaccinar lur uffants.³ Siond malcontent cun la quota, ha il chantun 1867 finalmain introducì in obligatori da vaccinar cunter la virola. Sin plaun federal ha in tal project fatg naufragi, l'onn 1882 han var 80 pertschient dals votants refusà l'obligaziun da vaccinar cunter la virola en il rom da la Lescha d'epidemias. Els paucs chantuns ch'avevan introducì l'obligatori da vaccinar han puspè annullà quel curt suenter la votaziun. Auter il Grischun – qua è l'obligaziun da vaccinar restada fin 1973. Curt suenter ha l'Organisaziun mundiala da la sanadad declerà che la virola saja extirpada. La fin dal 19. tschientaner aveva il Grischun la mortalitad d'uffants la segund bassa da la Svizra.⁴ La bacteriologia e l'immunologia han da quel temp gi grond success, plaun a plaun èn novs vaccins vegnids sin il martgà. Suenter il 1930 n'eran betg pli las malsognas infectusas il motiv da mortoris il pli frequent, mabain malsognas da cancer e da la circulaziun.⁵ **43.03**

Luschennumnada revoluziun da l'igiena dapi la mitad dal 19. tschientaner è stada in term impurtant sin la via per cumbatter malsognas infectusas. Ella ha per exempel gi gronds effects sin la professiun da spendrera, l'emprima professiun da dunnas ch'è vegnida reglamentada l'onn 1808 en il Grischun. Spendreras avevan ina professiun ambivalenta – ellas valevan sco indispensablas, vegnivan dentant savens fatgas responsablas dals medis, sch'in uffant naschiva mort u era defurmà. La mancanza d'igiena era la raschun per bleras cumplacaziuns suenter la naschientscha. Vers la fin dal 19. tschientaner èn tals cas sa reducids

43.06
A Cuira survegn in recrut la vaccinaziun cunter tetanus, quai ch'era blers onns usità en il militar. Il cumenzament dals onns 2000 è l'obligaziun da vaccinar vegnida abolida en l'armada svizra.

43.07
Urdains da trenar la forza faschevan part da l'indriz dals bogns. En il complex da cura dal Bogn Tarasp han ins 1913 midà la chasa da maschinas en ina chasa da bogn cun ina stanza da «fitness».

- 1 1801 emprimas vaccinaziuns cunter la virola en il Grischun
- 2 1867 obligatori da sa laschar vaccinar cunter la virola en il Grischun
- 3 1894 emprim antitoxin cunter difteria
- 4 1896 emprim vaccin cunter tifus
- 5 1923 emprim vaccin cunter difteria
- 6 1926 emprim vaccin cunter la tuss chanina
- 7 1927 emprim vaccin cunter tuberculosa
- 8 1950 applicaziun vasta dal vaccin cunter tuberculosa
- 9 1964 emprim vaccin cunter virustgel
- 10 1973 annullaziun da l'obligatori da sa laschar vaccinar cunter la virola en il Grischun

43.01

Mesiras da la vischnanca da Tavau cunter la pesta, 1610–1611

Sur ils pass e tras las vals èn epidemias arrivadas regularmain en tut las regiuns dal Grischun, uschia er a Tavau. Tar las mesiras preventivas tutgavan gia da quel temp isolaziun e cunfins serrads.

Curt avant Nadal 1610

Mercenaris infectads turnan d'in engaschament da guerra en Germania. Els cussegl da Tavau decidan emprimas mesiras cunter la derasaziun da la malsogna, l'emprim cun success.

Primavaira 1611

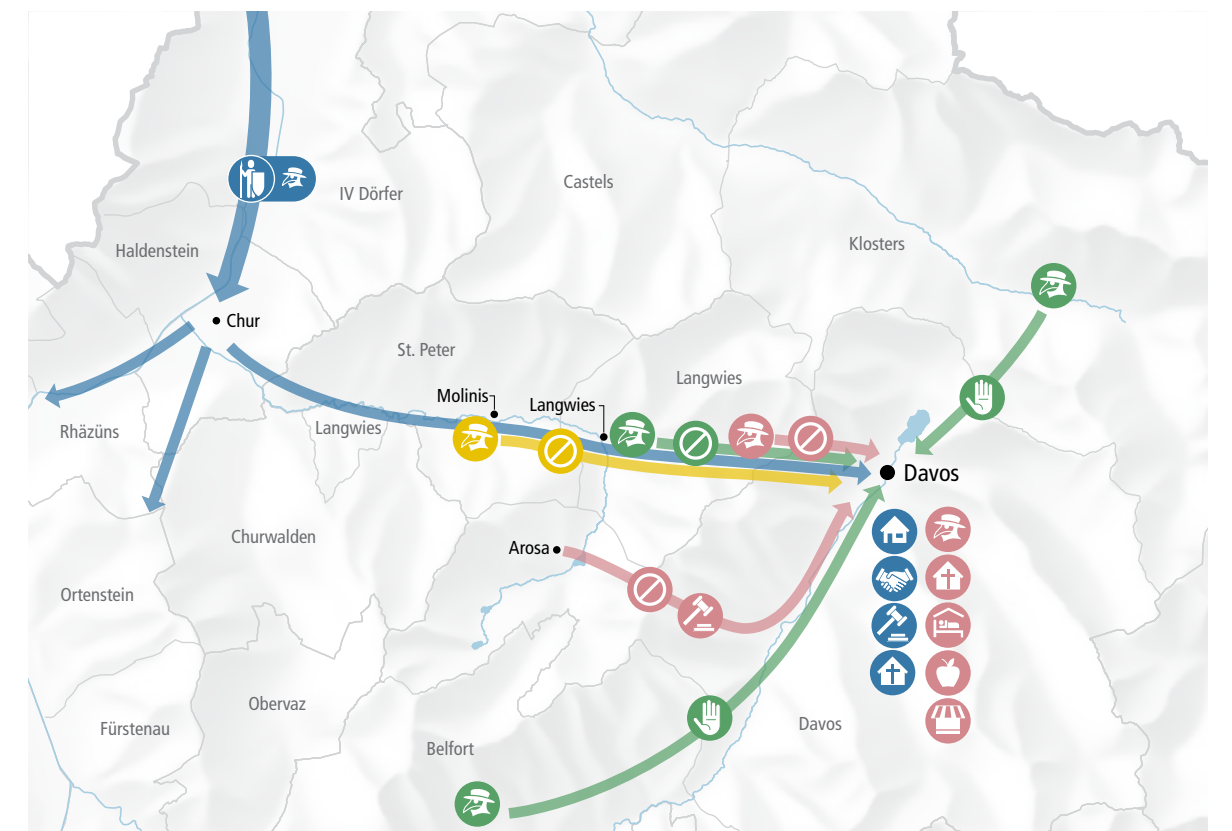
Erupziun da la pesta a Molinis. Els cussegl da Tavau teman, che lur abitantas ed abitants che cumpran chonv a Molinis, pudessan importar la malsogna. Els scumondan il viadi tras il Scanvetg.

Stad 1611

Erupziun da la pesta a Langwies, curt suenter er a Belfort ed en il Partenz. Els cussegl da Tavau serran ils cunfins, sulettamain persunas cun ina bulletta (attest da sanadad) dastgan passar.

Avust 1611

Malgrà questas mesiras sa derasa la pesta a Tavau. Els cussegl prendan ulteriuras vastas mesiras e serran ils pass. En il decurs da l'atun tschessa l'epidemia da pesta.

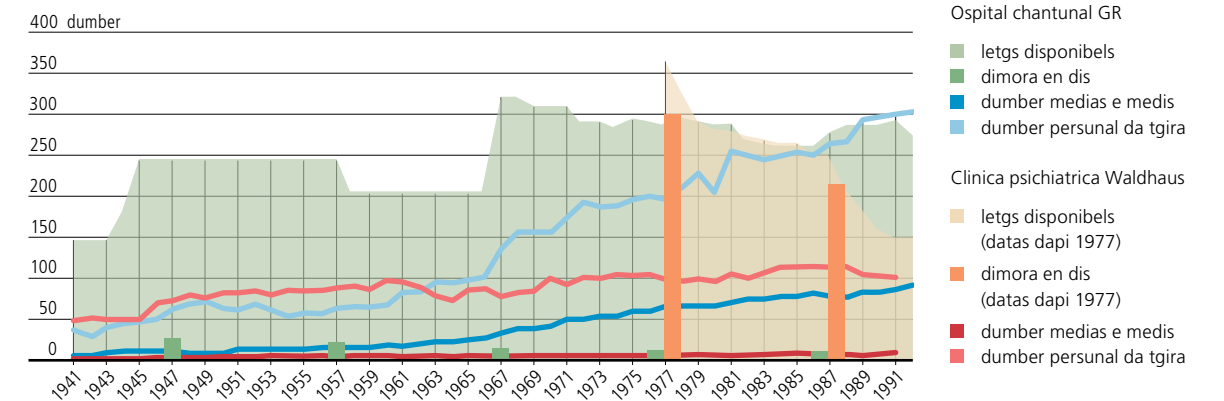

- mercenaris retics
- erupziun da la pesta
- isolaziun da famiglias malsaunas a chasa
- scumond da dar il maun
- multa per surpassaments
- scumond da passagi
- visita dal plevon tar persunas malsauns mo cun permissiun da las autoritads
- cunfins survegliads, entrada mo cun bullettas (attests da sanadad)
- alloschament mo da persunas cun bullettas
- scumond d'importar puma, cumpra da chonv mo sur commembers dal cussegl sin viadi da servetsch cun bullettas
- annullaziun da la fiera

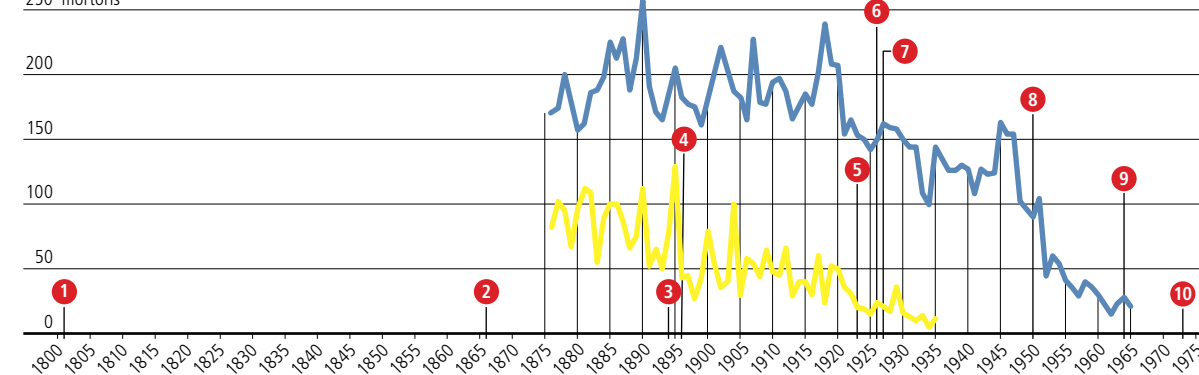
43.02

Dapli personal, dimoras pli curtas, damain letgs, 1941–1992

La tgira en las clinicas grischunas è sa midada fermamain l'ultim tschientaner. Els onns 1940 tgiravan anc paucs emploiads in grond dumber da pazientas e pazients, blers durant emnas. 60 onns e blers progress terapeutics pli tard era questa relaziun sa meglierada cleramain e la durada dal segiurn considerablamain pli curta. Quai valeva cunzunt en las clinicas psichiatricas ch'èn s'avertas fermamain dapi ils onns 1970 e ch'han schlargià lur purschidas ambulantas.

250 mortoris

- mortoris chaschunads da tuberculosa dals pulmuns (datas transmessas da 1876–1965)
- mortoris chaschunads da la virola, dal virustgel, da la stgalarlattina, da la difteria, da la tuss chanina u dal tifus (datas transmessas da 1876–1935)

43.03

L'istorgia da success dals vaccins, 1800–1975

Il vaccin cunter la virola è ditg restà l'unic vaccin accessibel, pir a partir dal 19. tsch. tardiv èn suandads ulteriurs vaccins. Els onns 1940 ha cumenzà la vasta applicaziun d'antibiotics. Tras quai èn ils mortoris tras infecciuns sa reducids continuadamain er en il Grischun.

43 grazie a la disinfecziun preventiva sco profilaxa antiseptica.⁶ Igiene, ma er alimentaziun sanadaivla, abstinenzia ed educaziun fisica èn daven-tadas pitgas impurtantas da la politica da sanadad.⁷ 43.07

La mitad dal 19. tschientaner ha plinavant cumenzà en Svizra ina debatta davart segirtad da lavur ed assicuranzas socialas. En il focus stevan las ristgas da la lavur en las fabricas – accidents, intoxicaziuns e malsognas da las vias respiratoricas. A privels en autras branschas ha il stadi social mo dà pauca atenziun fin il 20. tschientaner. Quai ha gi consequenzas per il Grischun, nua che l'industrialisaziun era plitost flauva.⁸ Il chantun viveva fermamain da l'agricultura e dal turissem. Las cundiziuns d'engaschament en ils hotels n'eran per exempel anc strusch regladas enturn 1900, la chargia fisica e pschica dal personal era fitg auta. Dis da lavur da 15 uras eran usitads durant la stagiun auta. «Nua ch'il personal viva, n'emporta nagut, saja quai sin surchombras, en il suler u en tschaler», sa lamenta 1912 in represchentant da la baselgia catolica suenter avair visità in hotel.⁹ Pir 1934 han ins concedì in di da paus emnil als emploiads d'hotel. En il territori rural pativan las dunnas da chargias multiplas. Ellas lavuravan sin il funs ed en uigl ed eran a medem temp mamma e chasarina. Sche l'um era absent, p.ex. en servetsch militar, stuevan ellas savens surpender ulteriuras lavurs en l'agricultura.¹⁰ 43.08

Vitiers vegniva, ch'ìls umans en lieus giud via n'avevan strusch access a provediment medicinal. En la Surselva na lavurava p.ex. nagin medi avant 1700, tge ch'ha intimà l'avat da la claustra da Mustér da clamar in medi si da Cuira per consultaziuns. Dals paucs medis profitava cunzunt la populaziun da la chapitala e dals centers turisticis. Fin la fin dal 19. tschientaner na dastgavan dunnas betg daventar medias.¹¹ Plinavant na pudevan blers betg sa prestar consultaziuns regularas d'in medi. Sco consequenza suffrivan blers umans da malsognas che avessan pudì vegnir tractadas. Tar ils medis diplomads è sa derasada la tema che «scharlatans» vagants senza furmaziun medicinala pudessan trair profit da la situaziun e tractar umans malsauns. 1808 ha il chantun obligà tuts che vulevan pratitgar x-ina sparta da la medischna da sa laschar examinar dal Cussegl da sanadad.¹²

Tranter 1880 e 1930 è il sector da sanadad dal Grischun sa sviluppà considerablmain. Numerus ospitals da valladas e regiunals èn sa sviluppads, savens sin iniziativa privata. Il chantun ha giustifitgà sia pas-sivitat cun la cassa chantunala vida 43.04, 43.05 La medischna clinica,

sco che nus l'enconuschain oz, è naschida. In emprim punct culminant è stà l'avertura da l'Ospital chantunal dal Grischun 1941. Sia via en la medischna d'ospital moderna è stada stippa, 1942 ha l'ospital fatg 1000 operaziuns, 2012 eran quai dapli che 22 000 interenziuns chirurgicas.¹³ Ins ha etabli terapias revoluziunaras, sistematisà metodos d'analisa, perfecziunà diagnosas, acquistà novs instruments tecnicos e spezialisà cuntinuadamain las disciplinas. Er il dumber dal personal è s'augmentà massivamain. Las pazientas ed ils pazients han en media passentà adina main temp en l'ospital. Quest svilup general è stà d'observar cunzunt en la psichiatria. Las clinicas psichiatricas han cumbattì ditg cunter lur reputaziun d'esser en emprima lingia instituziuns d'internament. ► 44 Instituziuns

Ils onns 1960 ha cumenzà in process da modernisaziun ch'ha midà fundamentalmain il sector. Il svilup da psicofarmaca ha permess da tractar umans cun malsognas psichicas er ordaifer las clinicas. 43.02 La reintegraziun en la societad è daventada pli impurtanta – in svilup che cuntinuescha fin oz. La tendenza moderna da detabuisar malsognas psichicas ha pir gist cumenzà.¹⁴

- 1 Eurostat 2018.
- 2 Bollier 2000, p. 138s.; Tomaschett 1989, p. 21–23; Sprecher 1942, p. 58; Lorenz 1869, p. 58–59.
- 3 Publicaziun dal Cussegl pitschen dal chantun Grischun davart refusaders da la vaccinaziun preventiva cunter la virola selvadia, 11-08-1841; extract dal rapport dal Cussegl da sanadad dal chantun Grischun davart il stadi ed ils resultats da la vaccinaziun cunter la virola en tal, 1826, p. 5.
- 4 Gaudenz 1970, p. 53; Luzi 1970, p. 543; Bollier 2000, p. 121s., 138; Bündner Ärzteverein 2020, p. 30.
- 5 UST 1848–1998.
- 6 Seglias 2005, p. 17–25, 33–37, 46–47; Hemmi 1913/14, p. 129–131; Scharplatz 1970.
- 7 Ruckstuhl/Ryter 2017, p. 9, 43–73.
- 8 Geschichte der Sozialen Sicherheit, Risikogesichte, Arbeit und Berufsunfälle; Jenny 1991, p. 77; Simonett 2000, p. 77.
- 9 Loretz 1913.
- 10 Kessler 1997.
- 11 Condrau 2009, p. 14; Schircks 1970, p. 14–17.
- 12 Wieser 1970, p. 7s.; Tomaschett 1989, p. 51–58; Jecklin 1922, p. 6–7; Maissen 1970, p. 105–110.
- 13 Markoff 1970, p. 301–305; Jahrestatistik des Kantonsspitals Graubünden 2012; Fuchs 2015, p. 5.
- 14 Gusset/Seglias/Lengwiler 2021, p. 11–20.

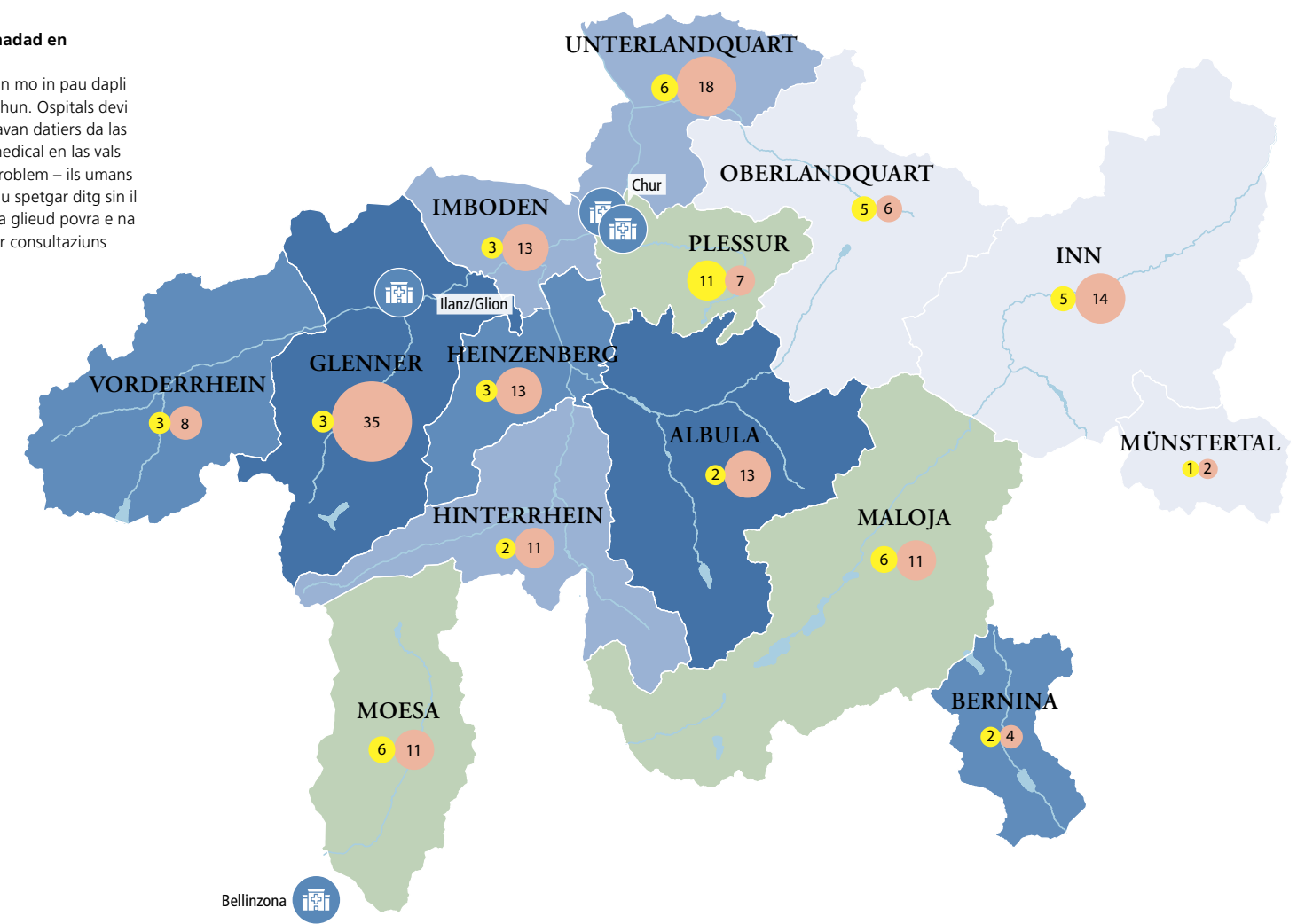
43.08 Sin la champagna avevan las dunnas da prestar spezialmain blera lavur en chasa e sin il bain puril. Ina dunna durant la raccolta da fain a Müstair, onns 1950.

43.09 In schanugl gist operà vegn bandaschà dal medi e da tgirunzas. La fotografia deriva da l'Ospital da la Crusch a Cuira, onns 1920.

43.04
Il provediment da sanadad en il Grischun, 1870
 Ils onns 1870 pratigavan mo in pau dapli che 50 medis en il Grischun. Ospitals devi paucs, ils blers sa chattavan datiers da las citads. Il provediment medical en las vals periferas era in grond problem – ils umans stuevan far lungs viadis u spetgar ditg sin il medi. Plinavant era blera glieud povra e na pudeva gnanc sa prestar consultaziuns regularas d'in medi.

43.05
Il provediment da sanadad en il Grischun, 1970
 100 onns pli tard dumbrava il chantun 5 giadas dapli ospitals e 3 giadas tantas medias e medis, repartids en l'entir chantun. Ils novs ospitals han er influenzà la professiun da spenderera – adina dapli dunnas preferivan da parturir en l'ospital empè dad a chasa. Quai è daventà pussaivel er grazia a la mobilitad creschenta. Il dumber da las spendereras che pratigavan en moda libra (cun indemnizaziun da disponibladad) è cunquai tschessà.

